

Бушаков В. А.

ЯПОНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ СІКУКА НА ПІВДЕННОМУ САХАЛІНІ

Назва острова *Сахалін* походить із маньчжурської *Sahaliyan ula angga hada* “Гірська вершина/крута скеля біля гирла ріки Амур” (*Sahaliyan ula* “Чорна ріка” – маньчжурська назва ріки), а його японська назва *Карафутто* (樺太) – з айнської *Kamuy kar put ya mosir* “Земля/острів/країна на березі божественного гирла” [Полевой 1980].

Чому Сахалін? Він мені сниться...¹

Мене цікавлять корінні народи Сахаліну і його топонімія².

Своїми обрисами острів Сахалін нагадує стерлядь, що пливе на північ.

Нівхи вважали Сахалін живою істотою (нівх. **н”а** “звір”). Нівх Форун так пояснював це: голова острова (**миф тёнк”р** “землі голова”) лежить на півночі, а ноги (**миф н”атх** “землі ноги”) на півдні; ліс на ньому все одно що шерсть, а люди все одно що воші в його шерсті; буває, що він починає ворухитися, можливо, через те, що набридло лежати або через те, що людей на Сахаліні стало забагато, що різний бруд на нього ллють, тому він отрушується, ніби собака [Крейнович 1973, 54].

До 1875 року росіяни й японці (діяльність останніх не виходила за межі проживання айнів) сумісно володіли островом, але

¹ Як особистість себе згадую саме із Сахаліну, з Камі-Сікуки – Леонідоваго, перейменованого 1946 року на честь капітана Героя Радянського Союзу Леоніда Володимировича Смирних, який загинув смертю хоробрих у війні проти Японії. У його пам’ять назвали й інше селище – *Смирних*. У Камісікуці японці побудували єдиний у світі військовий аеродром із підігрівом. Про Леонідове, доки там перебував військовий гарнізон, нічого не було в Інтернеті. Дякуючи Олегу Мамаєву, який літає на роботу на острів із Хабаровська, де мешкає, в Інтернеті з’явилися фото руїн казарм, їдальні, пральні, нового Будинку офіцерів, п’ятиповерхівок без вікон... Старе військове містечко, яке пам’ятаю, живе досі.

² Автор дуже вдячний Олексію Георгійовичу Бекмурзіну, який народився у Леонідовому, а нині проживає у Волгограді, за надісланий “Топонімічний словник Сахалінської області” С. Д. Гальцева-Бізюка. Без словника не було би статті.

із 13 серпня, згідно з договором, ратифікованим Японією у Єдзо у названому році, Росія стала володіти Сахаліном одноосібно, віддавши Японії за це Курили. З 1905 року Японія володіла Південним Сахаліном. Гори Повернення у Поронайському (рос. *Возвращения* – 1321 м у словнику С. М. Бізюка, 1325 м на карті в “Атласі всесвіту”) та Вуглегірському (рос. *Возвращения* – 757,4 м) районах і селище Повернення (рос. *Возвращение*) у Поронайському районі названо так у пам’ять повернення СРСР Південного Сахаліну.

В Інтернеті є японська мапа Хоккайдо (Едзу), Сахаліну та Курилських островів, датована 1854 роком [Hokkaido. Sakhalin. Kuril Islands]. Айнські назви написані катаканною, а японські географічні терміни – ієрогліфами. Написи зроблено вертикально. Зображена на мапі ріка, яка має відповідати Леонідовці, називається *Shishi-gawa* シシ川 (яп. 川 **kawa** “ріка”) і впадає у Тихий океан. Наступна, на південь, ріка називається *Maanui-gawa*. Біля її гирла селище *Maanui*. Ці назви відповідають на американській карті японським *Manui-kawa* та *Manuihama* (яп. 浜 **hama** “рибальське селище”) [Маока (Kholmsk)]. Японці хотіли з’єднати у найвужчому місті острова, яке називається *перешийок Поясок*, залізниці на східному й західному березі, від станції *Manui* до міста *Kushinai* (тепер *Ільїнський*, а на карті 1854 року написано навпроти гирла ріки *Kusouunnai*) (див. [Маока (Kholmsk)], де залізниця помічена як така, що будується). На мапі 1854 року намальовано гору *Raichishika-dake* (яп. 岳 **take** “гора”), під якою знаходиться озеро (*Raichishi-ko* 来知志湖 [Vostochnyi; Karafuto Prefecture]), з якого витікає ріка з такою ж, як і гора, назвою і впадає у Татарську протоку. У описі річок Сахаліну у нарисі, укладеному полковником Лілеевим, сказано: “Південіше р. Орокес тече р. *Найкутуру*, потім у Татарську протоку впадає *протік озера Райтсіска (Тайтсіска)*, що називається протокою *Рудановського...*”. При описі озер острова знову згадується озеро *Райтсіска (Тайтсіска)* [Остров Сахалин, 36, 39]. До нарису додано карту “Островъ Сахалинь”. У М. С. Мицуля знаходимо відповідно оронім і лімнонім *Райціска* [Мицуль 1873, 6]. Назві *Raichisika* відповідає рос. *Райтсиска* ~ *Райциска*.

Спостерігається багато айнських однакових назв на Хоккайдо й у колишній японській частині Сахаліну, айнськими є назви на

Курилах (див. [Гальцев-Бизюк 1992; Пыжьянов 1994; Атлас мира]).

В. Д. Беленька присвятила критичну статтю праці відомого японського топоніміста К. Кагамі (*Kagami K. Ainon place-names in Japan // Orbis. Т. XI, № 2. Louvain, 1962*), присвяченій пошукам у топонімії островів Японії слідів перебування айнів [Беленькая 1964]³.

Японське місто Сікука у 1946 році отримало російську назву *Поронайськ* від ріки Поронай (айну **horo** ~ **poro** “великий”, **nai** “ріка”) [Гальцев-Бизюк 1992, 109]. Айнські назви *Horonai-pet* та *Horonai-nai* “Велика ріка” є на Хоккайдо, на сахалінському діалекті айнської **horo** вимовляється **poro** (див. [Butchelor 1905. Part II, 41]). Багато з тих, хто пише про Поронайськ в Інтернеті, вживають його каламбурну кальку “*Провоняйск*” з японської назви міста через паперово-целюлозний комбінат і рибообробні підприємства. Раніше тут був Тихменевський пост, заснований 1869 року, в пам’ять про котрий назвали робітниче селище Тихменеве. Тихменевський пост, який знаходився на правому березі ріки Плії (або Поронаю), описано у книзі [Мицуль 1873, 75–76]. У описі поста згадано ріку *Сіска* (або *Шішка*), праву притоку Поронаю. Японська назва Поронайська *Сікука* (*Сісука*) 敷香 передає російську, айнську за походженням: айнська назва міста *Sistukari* ~ *Sisi Tukari* у “Wikipedia” дається із посиланням на працю Б. Пілсудського та Я. М. Розвадовського⁴, відсутню у списку літератури до словника С. Т. Гальцева-Бізюка. Прислівник айну **tukari** означає “із цього боку, поблизу” [Butchelor 1905, 455]. Ієрогліф 敷 **сіку** має значення “стелити, розстелювати” [Большой японско-русский словарь. Т. 2, 82], а 香 **ка** – “запах, аромат” [Большой японско-русский словарь. Т. 1, 206]. У 20-ти верстах від Тихменевського поста розташовувалося над затокою Терпіння айнське селище Тарайка, у якому відбувався щорічний ярмарок

³ Стосовно японської топонімії можна назвати статті [Арутюнов 1962; Яценко 1964].

⁴ *Bronislaw Pilsudski, Jan Michał Rozwadowski. Materials for the study of the Ainu language and folklore // Imperial academy of sciences (Spasowicz fund), 1912, p. 177. (Pilsudski, Bronislaw (1912). Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore. Cracow, Imperial Academy of Sciences (reprinted in 1996).*

(назву селища утворено від назви озера *Тарайка*, з'єданого протокою з рікою Поронай, пор. айну **tarai** “корито” і українські гідроніми: потік *Корита*, потік *Коритарський*, річка *Коритища*, потік *Коритко*, балка *Коритна*, потік *Коритний*, потік і річка *Коритниця*, річка *Коритницький Потік*, річка *Коритня*, балка, потік і річище *Корито*, балка *Коритяна*, потік *Ясельський*, потік *Яслів*, потік *Яслівський Звір* [Словник гідронімів України, 271, 638, 640], балка *Ясла* (права притока Кучургану), конфігурація якої нагадує ясла, з яких годують тварин [Гідроніми Нижнього Подністров'я, 101]. Айни не мешкали на Сахаліні північніше Тарайки. Назва селища і озера *Taraika* є на японських картах (*Taraika* [Hokkaido. Sakhalin. Kuril Islands], *Taraika-ko* 多来加湖 [Shikuka (Poronaysk); Karafuto Prefecture]).

Гончарове на ріці Леонідовці у Поронайському районі (див. [Гальцев-Бизюк 1992, 41]) раніше мало японську назву *Нака-Сікука*. Яп. 中 **нака** значить “середній”, а 上 **kami** – “верхній”.

Росіяни у царські часи називали річку Леонідовку, праву (південну) притоку Поронаю, *Сіска*, або *Шішка*. Закінчення **-ка** явно російське. А. П. Чехов на початку глави XIV писав: «У місцевості, яка називається Тарайкою, на одному із найбільш південних притоків Поронаю, що впадає в затоку Терпіння, знаходиться селище Сіска. ... У Сісці я не був, але ось витяг із чужого щоденника: “Як селище, так і місцевість – найбезрадніша; передусім, відсутність хорошої води, дров; мешканці користуються з колодязів, у яких під час дощів вода червона, тундрова. Берег, де розташоване селище, піщаний, навкруги скрізь тундра... Взагалі вся місцевість справляє тяжке, гнітюче враження”. У примітці до витягу говориться: “Селище стоїть на роздоріжжі; ті, хто їде з Олександрівська у Корсаковськ чи навпаки, обов'язково зупиняються тут. У 1869 р. біля теперішнього, тоді японського, селища був побудований станок. Жили тут солдати із дружинами, а пізніше заслані. Протягом зими, весни і кінця літа тут кипіло буйне ярмаркове життя. Взимку наїздили сюди тунгуси, якути, амурські гіляки, котрі вели торгівлю з південцями-інородцями, а навесні й у кінці літа на джонках приходили японці заради рибних промислів. Назва станку – *Тихменівський пост* – збереглася й до теперішнього часу”» [Чехов 1929, 134, 134 прим. 2].

Японські ойконіми *Сікука*, *Нака-Сікука* та *Камі-Сікука* утворені за їхнім розміщенням від потамоніма *Сікука-гава*, пор. ойконіми

Keton, *Naka-Keton* та *Kami-Keton* (айну **kotan** “село, місто”) і назву *Keton-gawa*⁵ правої також притоки Поронаю (*Horonai-gawa*) [Shikuka (Poronaysk)] та ойконіми *Horoichi* (тепер *Поріччя*), *Nama-Horoichi*, *Naka-Horoichi* (ріка, на якій вони стоять, має називатися *Horoichi-gawa*) і оронім *Horoichi-yama* (яп. 山 **yama** “гора”) [Sovetskaya Gavan'; Vostochnyi]. Японські ієрогліфи фонетично передають айнську назву, яку можна зіставити з айну **horo** “великий” та **chi** “намул, грязюка”, оскільки і в назвах *Horonai-gawa* та *Horoichi* вжито ієрогліф 峯 **horo** “верх (*екіпажу*)”. Від *Сікука-гава* походить і японська назва гори *Сікука-даке* (див. карту [Shikuka (Poronaysk)]). Японці призвичаїли до своєї фонетики російську назву селища й ріки, до назви якої найбільш підходить за звучанням і значенням прикметник айну **shish** “розтягнутий, розширений (*spread out*)” [Batchelor 1905, 421].

ЛІТЕРАТУРА

Арутюнов С. А. Топонимика Юго-Восточной Японии как источник для этногенетических исследований // Топонимика Востока. Москва, 1962.

Атлас мира. 2-е изд. Москва, 1967. К. 43–44 (Юг Дальнего Востока), 123–124 (Япония).

Беленькая В. Д. Айнские топонимы в Японии // Топонимика Востока. Новые исследования. Москва, 1964.

Большой японско-русский словарь в двух томах. Свыше 100 тыс. слов / Под ред. Н. И. Конрада. Сост. С. З. Неверов, К. А. Попов и др. Москва, 1970. Т. 1 (А–Р). 808 с. Т. 2. (С–Я). 920 с.

Гальцев-Бизюк С. Т. Топонимический словарь Сахалинской области. Южно-Сахалинск, 1992.

Гідроніми Нижнього Подністрв'я / Ю. О. Карпенко, А. Т. Бевзенко, Л. П. Зеленко, Г. Ю. Касім, Е. Е. Мінкевич, Н. Г. Рядченко; За редакцією д. філол. н., проф. Ю. О. Карпенка. Київ, 1981. 112 с. (Ю. О. Карпенко склав етимологічну частину усіх статей.)

Крейнович Е. А. Нивхгу. Загадочные обитатели Сахалина и Амура. Москва, 1973.

Мицуль М. С. Очеркъ острова Сахалина въ сельскохозяйственномъ отношеніи. Санкт-Петербургъ, 1873.

⁵ Не плутати назви *Keton* і *Keton-gawa* з назвами *Koton* і *Koton-gawa*, що знаходяться північніше.

Островъ Сахалинь. Географический и статистический очеркъ / Составиль полковникъ Лилѣвъ. Санкт-Петербургъ, 1906.

*Полевой Б. П. О происхождении названия **Карафуто*** // Ономастика Востока. Москва, 1980.

Пыжъянов Ф. Остров Кунашир и Малые Курилы: Топонимический словарь. Москва, 1994.

Словник гідронімів України / Укладачі І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, А. П. Непокупний, В. В. Німчук, Є. С. Отін, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Київ, 1979.

Чехов А. П. Остров Сахалин (Из путевых заметок) (1890) // Чехов А. П. Собрание сочинений. Т. XI. Приложение к журналу "Огонёк" за 1929 г. Москва – Ленинград, 1929.

Яценко Б. П. Особенности японской топонимии // Топонимика Востока. Новые исследования. Москва, 1964.

Butchelor J. Ainu-English-Japanese Dictionary (Including a Grammar of the Ainu Language). Tokyo, 1905. 505+158 p. – У другій частині книги ("A Grammar of the Ainu Language") с. 32–61 містять главу "A Critical Examination into Topographical Nomenclature".

Hokkaido. Sakhalin. Kuril Islands (1854). jp. 2 – Так називається файл. Назва мапи: Hokkaido. Sakhalin. Kuril Islands (Ezo kokyo yochi zenzu. Tonsai Fujita Ryo, Hashimoto Ransai shukuzu) (1854). Видавець: Edo, Narimaya Katsugoro, Kaiei 7 i.e. Масштаб: 1:360,000. Разрешение: 16976x11675 // <http://dailypixel.ru/rastrova-ya-grafika/58514-starinnye-karty-rossii-1854-1913-g..html>

Karafuto Prefecture // <http://www.bigpedia.com/encyclopedia/Karafuto>.

Maoka (Kholmск), Sakhalin // http://www.lib.utexas.edu/maps/ams/eastern_siberia/txu-oclc-6572926-nl54-3.jpg (аркуш американської карти Сахаліну 1953 року, укладеної на основі японської).

Shikuka (Poronaysk), Sakhalin // http://www.lib.utexas.edu/maps/ams/eastern_siberia/txu-oclc-6572926-nm54-9.jpg

Sovetskaya Gavan', U.S.S.R. // http://www.lib.utexas.edu/maps/ams/eastern_siberia/txu-oclc-6572926-nm54-11.jpg

Vostochnyi, Sakhalin // http://www.lib.utexas.edu/maps/ams/eastern_siberia/txu-oclc-6572926-nm54-12.jpg